

ЗБІРНИК

Серія:
Економічні
н а у к и

НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ЧЕРКАСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ТЕХНОЛОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ВИПУСК 8

ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету

Серія:

Економічні науки

Заснований у 2000 р.

Випуск 8

Збірник наукових праць затверджений ВАК України як фахове видання з економічних наук (Бюлетень ВАК України. – 2002. – № 9).

Випуск 8 друкується за рішенням Вченої ради ЧДТУ, протокол № 8 від 14.04.2003 р.

Головний редактор *Лега Ю. Г.*, д.т.н., професор

Заступник головного редактора *Хомяков В. І.*, д.т.н., професор

Редакційна колегія:

Волощук Г. О., д.е.н., професор, ЧДТУ,
Качала Т. М., д.е.н., професор, ЧДТУ,
Кужельний М. В., д.е.н., професор, КНЕУ,
Куценко В. І., д.е.н., професор, ЧДТУ,
Нусінов В. Я., д.е.н., професор, МНТУ,
Поляков О. М., д.е.н., професор, ЧДТУ,

Чернюк Л. Г., д.е.н., професор, ЧДТУ,
Школа І. М., д.е.н., професор, ЧДУ,
Єресько І. Г., к.е.н., професор, ЧДТУ,
Кобко В. І., к.е.н., професор, ЧДТУ,
Ткаченко А. П., к.т.н., професор, ЧДТУ,
Яценко В. М., к.е.н., професор, ЧДТУ

Рецензент *Харічков С. К.*, д.е.н., професор,

Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАНУ

Відповідальна за випуск: *Белінська В. М.*, к.е.н.

Редколегія не завжди поділяє точку зору авторів.

Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного
3 41 університету. Серія: Економічні науки. Випуск 8. – Черкаси: ЧДТУ, 2003.
– 292 с.

У збірнику подані матеріали наукових досліджень широкого кола актуальних проблем реформування економіки України.

Рекомендовано для студентів, аспірантів, викладачів вузів та науковців економічного профілю.

УДК 378.001.89:33/477.46(082)

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 6060 від 16.04.2002 р.

Редактори: *Усенко Н. В.*, *Мальцева С. В.*

Технічний редактор *Давиденко К. В.*

Комп'ютерний макет: *Салина Л. М.*, *Копиця О. Ю.*

Коректори: *Кривонос Я. В.*, *Севостьянихіна Т. В.*

Дизайн обкладинки *Лісняк Н. І.*

Видавець – Черкаський державний технологічний університет
бульвар Шевченка, 460, м. Черкаси, 18006.

Здано на укладання 21.04.2003. Підп. до друку 30.05.2003. Формат 60x84 1/8.

Папір офісн. Друк оперативний. Гарнітура Таймс.

Умовн. друк. арк. 33,48. Обл.-вид. арк. 27,6. Зам. № 260. Тираж 105 примірників. Ціна договірна.

ЗМІСТ

<i>Шинкарук Л. В.</i> Еволюція складу і структури основного капіталу як показник його динаміки.....	5
<i>Лінник Є. С., Коваленко Г. М., Одінцова Т. М.</i> Регулювання економіки як один із факторів її ефективного функціонування в ринкових умовах.....	10
<i>Дмитренко А. І.</i> Особливості визначення прихованого, фіктивного та зумисного банкрутства.....	13
<i>Лінник Є. С., Одінцова Т. М.</i> Предмет, метод, функції та їх вплив на розвиток управлінського обліку в Україні.....	18
<i>Єресько І. Г.</i> Облік руху грошових коштів.....	21
<i>Филиппова С. В., Ковтуненко К. В.</i> Формирование механизма управления производственной системой на основе системного подхода.....	28
<i>Драгун Л. М., Фісуненко П. А., Засць Є. І.</i> Шляхи розвитку обліку, контролю і аналізу в системі управління підприємством.....	31
<i>Комлик М. О.</i> Розвиток ринку фінансових інвестицій в Україні.....	38
<i>Минчинська І. В.</i> Банкрутство як наслідок кризи підприємств в Україні: фактори та причини виникнення.....	41
<i>Бакум І. В.</i> Порівняльна оцінка потенціалу підприємств легкої промисловості.....	50
<i>Вовк В. М.</i> Рейтингова оцінка як комплексний показник аналізу фінансових ресурсів підприємства.....	58
<i>Жерліцин Д. М.</i> Особливості підготовки облікової інформації у системі податкового менеджменту підприємства.....	63
<i>Кендюхов О. В.</i> Організаційно-економічний механізм управління як економічна категорія: мікроекономічний аспект.....	66
<i>Губар О. Є.</i> Основні напрями зміцнення фінансової бази добровільного медичного страхування в Україні.....	70
<i>Воловик І. А.</i> Стійкий розвиток сільськогосподарських підприємств як об'єкт системи моніторингу.....	78
<i>Кириченко В. В.</i> Економічна сутність ремонтів.....	83
<i>Боронос В. М., Іваненко А. П.</i> Дослідження інноваційної діяльності у промисловості України та обґрунтування механізму фінансового інвестування активізації та оптимізації цієї діяльності.....	86
<i>Шпанковська Н. Г., Білик А. В.</i> Методи інвентаризації товарно-матеріальних цінностей на підприємствах роздрібної торгівлі.....	92
<i>Яковенко О. А.</i> Практичне застосування економіко-математичних моделей у процесі управління витратами промислових підприємств.....	98
<i>Захаркін О. О.</i> Фінансове забезпечення екологізації промислових технологій.....	101
<i>Куреда Н. Н., Заднепрянная Т. С.</i> Позиции украинского экспорта на мировом рынке металлов.....	106
<i>Сірко А. В.</i> Національні моделі корпоративного управління: український вибір.....	113
<i>Одінцов О. М.</i> Формування цінової політики на ринку молока.....	120
<i>Федулова І. В.</i> Торгівля ліцензіями на винаходи і ноу-хау.....	125
<i>Нечаєв О. Л.</i> Теоретико-методологічні засади здійснення інноваційної діяльності підприємства.....	133
<i>Губенко Н. Ю.</i> Сучасний стан та проблеми цукрової промисловості України.....	137

<i>Пустовійт Р. Ф.</i> Обґрунтування концепції економічної моралі та етичного менеджменту.....	140
<i>Демиденко С. Л.</i> Економічний аналіз як засіб управління підприємством.....	143
<i>Матвійчук А. В.</i> Дослідження залежності якості прогнозування курсів цінних паперів нейронними мережами від форми подання вхідних даних.....	147
<i>Чайка Ю. М.</i> Ринковий аспект механізму структурних змін.....	157
<i>Чижевська Л. В.</i> Деякі практичні аспекти методики дослідження стану звітності.....	162
<i>Петренко Н. І.</i> Аудитор України: чи є він незалежним?.....	170
<i>Давидюк Т. В.</i> Контрольне значення подвійного запису.....	175
<i>Мартинишин Я. М.</i> Статистичний аналіз та прогнозування ремонтно-експлуатаційних витрат на обслуговування тракторів аграрного підприємства.....	181
<i>Кошеленко С. В.</i> Методологічна база управління матеріальними потоками промислових підприємств.....	186
<i>Пасенко В. М., Гончаренко О. О.</i> Економічна сутність інвестицій та їх класифікація.....	189
<i>Шило Ю. М.</i> Нерухомість як об'єкт бухгалтерського обліку.....	197
<i>Швейкіна Л. Я., Філіп Я. Г.</i> Вплив нарахування амортизації основних засобів на оптимізацію грошових потоків підприємства.....	202
<i>Гончаренко О. О.</i> Проблемні аспекти оцінки та обліку фінансових інвестицій.....	209
<i>Ткаченко Н. В.</i> Теоретичні аспекти визначення інвестиційних можливостей страхових компаній.....	217
<i>Харічкін О. Г., Березняк О. Г., Скорик О. О.</i> Проблеми розвитку кредитного механізму в сільському господарстві.....	225
<i>Нагайчук Н. Г.</i> Реформування національної системи охорони здоров'я.....	227
<i>Гавриленко С. М.</i> Визначення стратегій розвитку підприємств та можливих джерел їх фінансування.....	231
<i>Ковальчук Т. М.</i> Оперативний аналіз платоспроможності – основа управління фінансовою рівновагою підприємства.....	238
<i>Замета О. Г.</i> Облік витрат на заготівлю й калькулювання собівартості винограду.....	244
<i>Білокінь Г. М.</i> Економічна суть та функціональні завдання внутрішньобанківського аудиту в умовах перехідної економіки.....	249
<i>Григор О. О.</i> Сучасний стан та перспективи побудови інформаційного суспільства в Україні.....	254
<i>Ілляшенко К. В.</i> Ефективні витрати виробництва та їх значення у процесі управління витратами підприємства.....	261
<i>Джулай Т. М.</i> Концептуальні напрямки розвитку системи управління міським господарством.....	264
<i>Кочкуров А. М.</i> Управление качеством рабочей силы как фактор развития предприятий курортно-рекреационного комплекса.....	274
<i>Andrzej Limański.</i> Zasady ekonomicznej efektywności gospodarowania we współczesnym przedsiębiorstwie.....	279
<i>Михайлова Л.</i> Людський капітал у системі соціально-економічних категорій.....	283
<i>Яценко В. М.</i> Ціна в умовах ринкової системи.....	287

- розбудови ефективної системи організованої торгівлі, яка має визначити ринкову вартість цінних паперів та інших фінансових інструментів;
- концентрації і централізації торгівлі корпоративними цінними паперами українських емітентів на засадах конструктивної конкуренції та інновацій;
- створення умов для підвищення конкурентоспроможності фондового ринку України з його подальшою цивілізованою інтеграцією в міжнародні ринки;
- активізації та врегулювання грошово-кредитної, валютної і бюджетно-податкової політики держави на фондовому ринку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України від 18.06.91. № 1201-ХІІ "Про цінні папери і фондову біржу".
2. Пешко О. Прогнозування на ринку цінних паперів // Банківська справа. – 1999. – № 4. – С. 52-57.
3. Пересада А.А. Управління інвестиційним процесом: Монографія. – К.: Лібра, 2002. – 472 с.
4. Махмудов А. Некоторые уроки развития фондового рынка в конце XX века // Фондовый рынок. – 2000. – № 18.
5. Щорічний статистичний збірник за 2001 р.
6. Рябенко О.Д., Савченко О.В. Інвестування і приватизація підприємств харчової промисловості в Україні. – Харків: Основа, 1999. – 75 с.
7. Аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень. Центр антикризових досліджень. – К., 2001. – 48 с.

Стаття надійшла до редколегії 24.03.2003

УДК 65.011.7

БАНКРУТСТВО ЯК НАСЛІДОК КРИЗИ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ: ФАКТОРИ ТА ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ

Минчинська І.В.

Академія державної податкової служби України

Переход экономики Украины к рыночным принципам ведения хозяйства привел к появлению обанкротившихся предприятий. В связи с этим возникла потребность в выяснении причин их банкротства. Поэтому в данной статье рассматриваются существующие на сегодняшний день подходы к определению факторов влияния на производственно-хозяйственную деятельность предприятий и предложена их классификация; приведены причины банкротства отечественных предприятий, что связано с их функционированием в условиях кризисного состояния экономики Украины. Кроме этого, рассматриваются закономерности появления и развития кризисного состояния в деятельности предприятий с позиции собственных циклов их функционирования и цикличности развития экономики.

Реформування економічної системи господарювання з початку 90-х рр. ХХ ст. супроводжувалося в Україні цілим комплексом кризових явищ, внаслідок яких багато підприємств не можуть забезпечити належний рівень фінансової стійкості і, як наслідок, оголошувати банкрутство.

Changing of Ukrainian economy for market principles of economy was the reason for appearance of bankrupted enterprises. That's why it is necessary to define the reasons of their bankrupting. Nowadays the existing ways of definition of the factors influencing economy production are considered and their classification is proposed. The author adduces the reasons of bankrupting of national enterprises that are connected with the functioning under the conditions of crises situation in Ukrainian economy. Besides, the reasons and development of crises situation are considered in enterprise functioning according to the recurrence of economy development and typical steps of any enterprise development.

У зв'язку з цим вважаємо необхідним визначити фактори, передумови та причини, що призводять до кризового стану і банкрутства суб'єктів господарювання, адже банкрутство є наслідком того, що підприємством своєчасно не було прийнято відповідних заходів для подолання кризи.

Варто зазначити, що при достатньо глибокій вивченості в економічній літературі проблеми банкрутства в цілому питання взаємозв'язку факторів, передумов та причин виникнення кризового стану та банкрутства підприємств недостатньо висвітлені. На сьогоднішній день існує велика розбіжність у поглядах на причини виникнення та розвитку кризового стану та банкрутства підприємств, які, на нашу думку, потребують подальшої систематизації та уточнення. Тому завданням даного дослідження є уточнення таких понять, як “фактори” впливу на діяльність підприємств, “передумови” виникнення кризового стану і “причини” банкрутства та встановлення взаємозв'язку між ними.

У цьому контексті слід зазначити, що криза в діяльності підприємства значною мірою залежить від закономірностей економічного розвитку, хоча і не завжди прямо

збігається з відповідним станом всієї економіки чи окремих її галузей. В той же час, така криза безпосередньо залежить від внутрішніх факторів діяльності підприємства і відображає власні цикли його розвитку. Тобто кризовий стан конкретного підприємства виникає внаслідок дії як зовнішніх, так і внутрішніх факторів.

На мікроекономічному рівні функціонування економіки при визначенні факторів, передумов і причин кризового стану та банкрутства підприємств доцільно застосовувати концепцію “життєвого циклу”.

На сьогоднішній день не існує загальноприйнятого уявлення про характер стадійності циклу розвитку підприємства. Різні автори виділяють від трьох до дев'яти етапів такого циклу. В найбільш узагальненому вигляді, виділяють п'ять етапів, кожному з яких відповідають певні особливості фінансово-господарського стану підприємства (рис. 1).

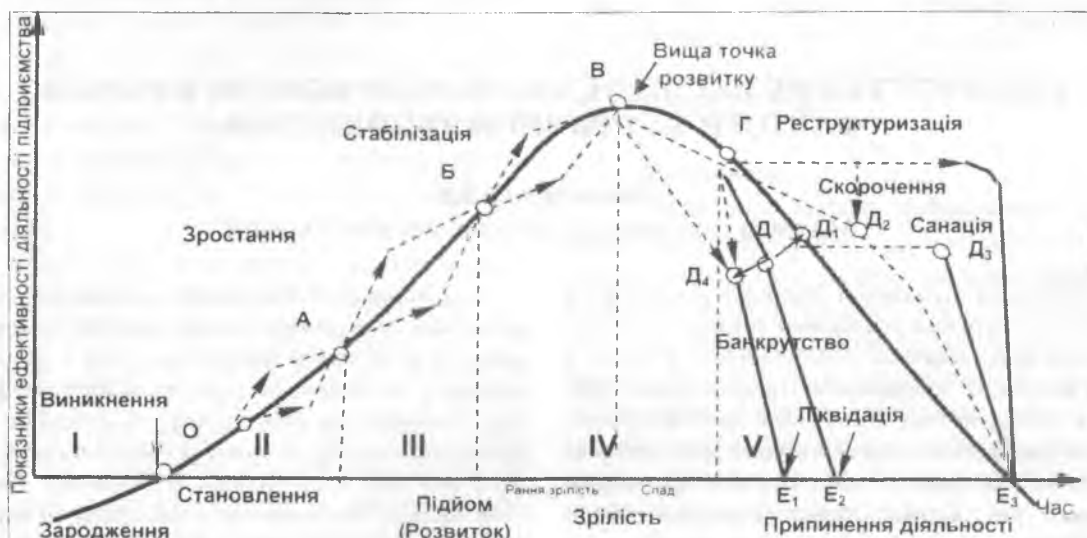

Рис. 1. Життєвий цикл, кризові ситуації і банкрутство підприємства [17]:

О, А, Б, В, Г, Д – точки прийняття рішення

Як видно з рис. 1, на кожному етапі життєвого циклу підприємства виникають кризові ситуації (точки А, Б, В, Г, Д), які визначають його подальший розвиток:

1. *Етап зародження.* Характеризується виникненням підприємства, тому тут існує небезпека кризи, яка полягає в тому, що воно може зникнути вже на даному етапі. Так, англійські дослідники відзначають, що до кінця другого року доживає не більше 20-30 % новостворених фірм [2].

2. *Етап становлення.* Підприємство продовжує зростати і збільшуватись. На да-

ному етапі також існує небезпека кризи, яка пов'язана, в основному, із зовнішніми причинами. Як показує практика, кількість невдач підприємств на даному етапі розвитку коливається від 40 до 80 % [2]

3. *Етап розвитку.* В цей період підприємство досягає зрілого стану, стійкого положення на ринку та конкурентних переваг. Для підприємств на даному етапі розвитку існує небезпека кризи, яка полягає в загостренні конкурентної боротьби, складності їх організаційної структури тощо. Дані підприємства є найбільшими за розміра-

ми і здійснюють значний вплив на ринкову ситуацію, тому їх банкрутство може призвести до важких економічних і соціальних наслідків як в регіоні розташування підприємства, так і в масштабах всієї країни. Тому необхідне регулювання розвитку таких підприємств як на регіональному, так і на державному рівнях. У більшості країн законодавство про банкрутство, як правило, зорієнтоване саме на цей тип.

4. *Етап зрілості.* Він являє собою стан підприємства в період занепаду, старіння, коли більшість важливих показників діяльності погіршуються, що є ознакою кризового стану. Для виходу з кризи під-

приємств на даному етапі розвитку велике значення має державне регулювання, оскільки в Україні існує велика кількість підприємств обробної промисловості, банкрутство яких може завдати значної та непоправної шкоди стану навколишнього природного середовища.

5. *Етап спаду та припинення діяльності.* На даному етапі відбувається остаточне руйнування підприємства, його ліквідація.

Слід зазначити, що Е.М. Коротков пропонує іншу термінологічну схему циклу розвитку підприємства, виділяючи також п'ять етапів: експлерентний, патієнтний, віолентний, комутантний та леталентний (рис. 2).

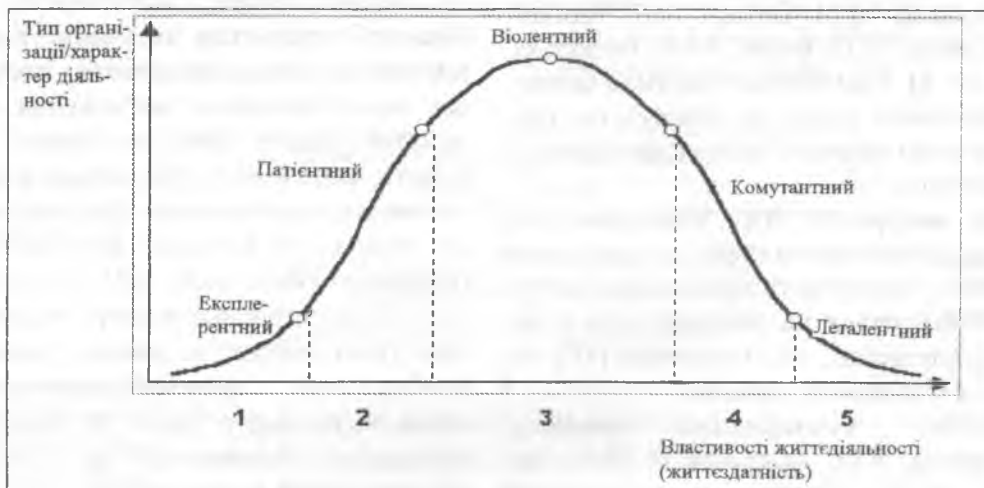

Рис. 2. Цикли нормального розвитку підприємства [2]:

- 1 – область зародження та накопичення потенціалу;
- 2 – область зростаючого розвитку;
- 3 – область стабільності та небезпеки циклічної кризи;
- 4 – область циклічної кризи;
- 5 – область посткризового стану

Американські дослідники виявили певну закономірність спаду і підйому в розвитку підприємств, виникнення кризових ситуацій і банкрутств. Вона полягає, поперше, в періодичності виникнення кризових ситуацій на всіх етапах життєвого циклу підприємства, а, по-друге, в певній тривалості етапів спаду і підйому, що характерні для фірм малого та середнього бізнесу. Так, фаза підйому в середньому триває три роки (від 1,1 до 7,7 років), а фаза падіння – 2,8 років (від 2 до 12 років) масиву американських фірм, що досліджувалися [1].

Складність проблеми банкрутства та великий інтерес до неї наукової громадськості зумовили велику кількість та розбіж-

ність поглядів на причини виникнення та розвитку кризових ситуацій в діяльності підприємств.

Так, наприклад, Л.М. Шимановська-Діанич до причин виникнення кризових явищ відносить: недостатні знання в галузі антикризового менеджменту і відсутність загальної концепції управління в умовах кризового стану; прорахунки або помилки керівництва; злочинні дії стосовно працівників підприємства; змішані або комплексні причини [18].

В. Голубєв, В. Лебенков, І. Малашкіна, Є. Мягков як причини неплатоспроможності підприємств, що зустрічаються найбільш часто, наводять такі: помилки керів-

ництва в управлінні підприємством; розрив господарських зв'язків між підприємствами республік колишнього СРСР; незадовільні умови господарювання, створені державою для окремих підприємств специфічних галузей економіки; значні витрати підприємства, пов'язані з утриманням закладів соціально-побутової сфери тощо [5].

В цілому, погоджуючись з вагомистю зазначених факторів, в цих розробках не здійснено їх класифікації.

Більш ґрунтовно до аналізу факторів впливу на діяльність підприємств, їх кризовий стан та банкрутство підійшли такі вчені, як О.О. Терещенко, О.В. Раєвнева, В.М. Андрєєва, М.М. Берест, А.Д. Чернявський, а також Л.П. Бєлих, М.А. Федотова, [15; 11; 16; 4]. При визначенні умов виникнення кризового стану та банкрутства підприємств вони провели певну класифікацію таких факторів.

Так, наприклад, О.О. Терещенко визначає, що до кризового стану та можливого банкрутства підприємств призводять фактори, які поділяються на зовнішні, або екзогенні, та внутрішні, або ендегенні [15], та наводить детальний їх перелік.

Подібну класифікацію, наводять О.В. Раєвнева, В.М. Андрєєва та М.М. Берест, які також визначають, що загальні причини неплатоспроможності та банкрутства українських підприємств зумовлені впливом зовнішнього і внутрішнього середовища [11].

А.Д. Чернявський ступінь виникнення кризових явищ також визначає як залежність від зовнішніх та внутрішніх факторів середовища функціонування підприємства. Крім того, він окремо виділяє причини, що призводять до банкрутства підприємств: відсутність стратегії підприємства; розрив економічних зв'язків між країнами СНД; втрата ринків збуту; низька кваліфікація управлінського персоналу; повільний розвиток організаційно-правових засад розвитку підприємництва; наявність соціально-психологічних стереотипів, що перешкоджають сприйняттю необхідності переходу до ринкових відносин; незадовільний фінансово-економічний стан підприємств [16].

Подібну класифікацію, з виділенням зовнішніх і внутрішніх факторів наводять також Л.П. Бєлих та М.А. Федотова, але при цьому вони демонструють взаємозв'язок

між ознаками погіршення фінансового стану, безпосередніми причинами негативної динаміки показників та факторами, які впливають на причини негативних змін на підприємстві [4].

На нашу думку, при дослідженні внутрішніх і зовнішніх процесів, що відбуваються як всередині підприємства, так і за його межами, і які впливають на кризовий стан і можливе банкрутство суб'єктів господарювання, необхідно виділити такі поняття, як "фактори", "передумови" та "причини" кризового стану та банкрутства підприємств. Розглянемо детально кожне з них та їх співвідношення.

Деякі автори ототожнюють поняття "фактор" з поняттям "причина". Навіть звернення до енциклопедичного словника не дає нам остаточного роз'яснення, оскільки поняття "фактор" (від лат. factor – той, що робить, спричиняє) трактується в ньому як "причина, рушійна сила будь-якого процесу, явища, що визначає його характер чи (або) окремі його риси" [13].

Л.О. Лігоненко трактує поняття "фактор" трохи ширше, а саме як: "умови, що є необхідними та визначальними для даного процесу (явища), а також причини, що безпосередньо обумовлюють його виникнення або отриманий результат" [7].

Деякі вчені розрізняють поняття "причина" та "фактор", проте наводять визначення, які, на нашу думку, не розкривають їх істинного змісту. Так, в підручнику "Антикризове управління" Е.М. Короткова причина кризи розглядається як "подія або явище, внаслідок яких з'являються фактори кризи; а фактор кризи – як подія, або зафіксований стан, або встановлена тенденція, що свідчить про настання кризи" [2].

У зв'язку з таким розмаїттям та неоднорідністю трактування вищеназваних понять виникає необхідність звернення до тлумачного словника, де дається таке їх визначення: "фактор – момент, істотна обставина в якому-небудь процесі, явищі; передумова – попередня умова виникнення, розвитку, зникнення будь-чого; причина – явище, що викликає, обумовлює виникнення іншого явища; підстава, привід для будь-яких дій" [9].

На підставі наведених вище визначень, нами встановлений взаємозв'язок між ними та характер їх впливу на внутрішні та

зовнішні процеси, що відбуваються всередині підприємства та поза його межами.

На нашу думку, таке поняття, як “фактор”, доцільно вживати в словосполученні з поняттям “фінансово-господарський стан підприємства”, поняття “передумова” – з поняттям “кризова ситуація в діяльності підприємства”, а поняття “причина” – з поняттям “банкрутство підприємства”.

Відповідно до цього розглянемо кожне з них окремо.

Так, фактори нами трактуються як істотні обставини, рушійна сила будь-якого процесу, явища, які визначають його динаміку, характер. Тобто це фактори навколишнього середовища підприємства, які визначають умови його діяльності та впливають на його фінансово-господарський стан.

У результаті дії певних негативних факторів як “первинної” сили виникають передумови кризового стану – попередні умови, джерело виникнення кризового стану підприємства.

Причини ж банкрутства – це явища, обставини, що породжуються факторами негативного впливу на діяльність підприємства, і зумовлюють подальше посилення кризових явищ і, як наслідок, його банкрутство. Тобто причиною банкрутства окремого підприємства є посилення дії негативних факторів, які починають переважати над позитивними.

Дану взаємозалежність між факторами, передумовами та причинами виникнення кризового стану та банкрутства підприємств зображено на рис. 3.

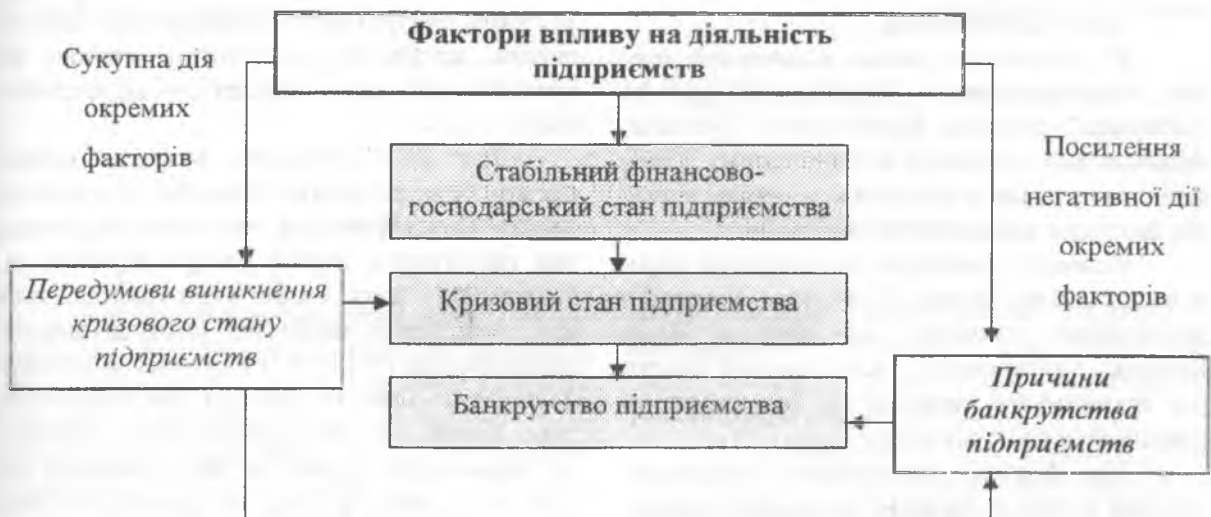

Рис. 3. Виникнення кризового стану та банкрутства підприємства

Виходячи із зазначеної схеми, початковим етапом при дослідженні передумов виникнення кризового стану та причин банкрутства підприємств є вивчення факторів зовнішнього середовища. Саме відстеження стану та динаміки зовнішніх факторів впливу на діяльність підприємств є необхідною умовою для виявлення майбутніх загроз та їх своєчасного усунення з метою уникнення банкрутства.

Вивчення факторів середовища підприємства та передумов виникнення кризового стану, насамперед, потребує дослідження відносин у системі “середовище-підприємство”.

Після розпаду СРСР умови функціонування підприємств, стан їх зовнішнього

середовища, в першу чергу виробничі відносини, різко змінилися. За командно-адміністративної системи управління та господарювання підприємство розглядалося як “закрита” система, для якої були характерні стабільні умови діяльності. На сьогоднішній день підприємства діють як “відкриті” системи, оскільки сучасні умови їх функціонування потребують швидкої реакції на зміни в зовнішньому середовищі.

Сучасні концепції функціонування та розвитку підприємств в умовах ринку використовують моделі, які містять різні підходи до побудови загальної концепції середовища, проте усі сучасні автори виділяють три його види:

- зовнішнє макросередовище – сукупність макроекономічних факторів, зміна яких позначається на підприємстві не одразу, а через деякий час і на які воно не може впливати взагалі або має незначний вплив;
- зовнішнє мікросередовище – сукупність факторів, зміна яких позначається на підприємстві одразу і на які воно може впливати шляхом встановлення ефективних зв'язків із постачальниками матеріально-технічних ресурсів, споживачами продукції, місцевими органами влади тощо;
- внутрішнє середовище – сукупність факторів, що стосуються структури, організації діяльності самого підприємства та перебувають під безпосереднім контролем керівництва та персоналу підприємства.

Як зазначалося вище, в сучасних умовах господарювання підприємство діє як “відкрита” система, ефективність функціонування якої залежить від численних зовнішніх і внутрішніх факторів, в першу чергу, від факторів зовнішнього середовища.

Кількість факторів зовнішнього середовища досить велика. Крім того, кожний з дослідників наводить свій перелік. Тому виникає необхідність у класифікації факторів зовнішнього середовища та визначенні узагальненого їх переліку.

Так, фактори зовнішнього макросередовища можна в загальному вигляді поділити на дві групи: міжнародні, до яких відносяться: загальноекономічна ситуація, стабільність міжнародної політики, міжнародна конкуренція, та національні – економічні, політико-правові, соціокультурні, природно-екологічні, науково-технічні фактори, а також конкуренція серед національних товаровиробників.

Наступною групою факторів, що також мають значний вплив на діяльність підприємства, є фактори зовнішнього мікросередовища, які визначають дію основних його фігурантів: конкурентів; посередників; постачальників; споживачів; таких інституцій, як місцеві органи самоврядування, податкові органи, профспілки, громадські організації тощо.

У процесах банкрутства підприємств не менш важливий вплив мають фактори внутрішнього середовища, дія яких, в пер-

шу чергу, залежить від рівня розвитку продуктивних сил, економічної та політичної ситуації в країні. Зарубіжні дослідники відзначають, що в розвинених країнах із стійкою політичною системою і стабільною економічною ситуацією до банкрутства на 1/3 причетні зовнішні фактори і на 2/3 – внутрішні [3]. А в США вважається, що до 90 % невдач малих фірм пов'язано з внутрішніми факторами, такими як некомпетентність керівництва та низька кваліфікація персоналу [1].

Фактори зовнішнього мікро- та макросередовища по різному впливають на окремо взяте підприємство, що зумовлюється не лише наслідками їх прояву, але й особливістю внутрішньої організації кожного підприємства.

Перш ніж перейти до розгляду груп факторів внутрішнього середовища підприємства, необхідно розглянути існуючі на сьогоднішній день підходи до їх класифікації.

Так, Л.О. Лігоненко визначає розвиток кризи як результат взаємної та комплексної дії таких факторів, як погане керівництво, недостатній рівень контролю, незбалансованість у діях, вплив яких посилюється при погіршенні загальних умов діяльності підприємства [7]. Н.В. Родіонова внутрішні фактори поділяє на фактори, що безпосередньо впливають на виробництво, фактори, що впливають на обіг, а також виділяє такий своєрідний фактор, як філософію підприємства [12]. Г.П. Іванов наводить чотири групи факторів: стратегія підприємства, принципи діяльності, ресурси та їх використання, якість та рівень маркетингу [1]. Більш широка класифікація факторів запропонована А.П. Градовим, який визначає не тільки принципи діяльності, використання ресурсів, маркетингові стратегії та політику, але й фінансовий менеджмент та конкурентну позицію фірми [14]. Найбільш широко підійшли до розгляду факторів внутрішнього середовища З.Є. Шершньова та С.В. Оборська, які об'єднали їх у вісім груп, кожна з яких містить детальний перелік факторів [17].

Проте, незважаючи на значний рівень опрацювання даного питання в економічній літературі, необхідно відзначити недоліки наведених класифікацій. Так, на нашу думку, недоліком підходу до класифікації фак-

торів внутрішнього середовища підприємства, що запропонований Л.О. Лігоненко, є недостатньо повний перелік таких факторів, а інші автори не враховують ступеня їх впливу.

Відповідно до цього, необхідно навести таку класифікацію груп факторів внутрішнього середовища, яка б відображала не тільки перелік факторів, а також їх роль у діяльності підприємства (рис. 4).

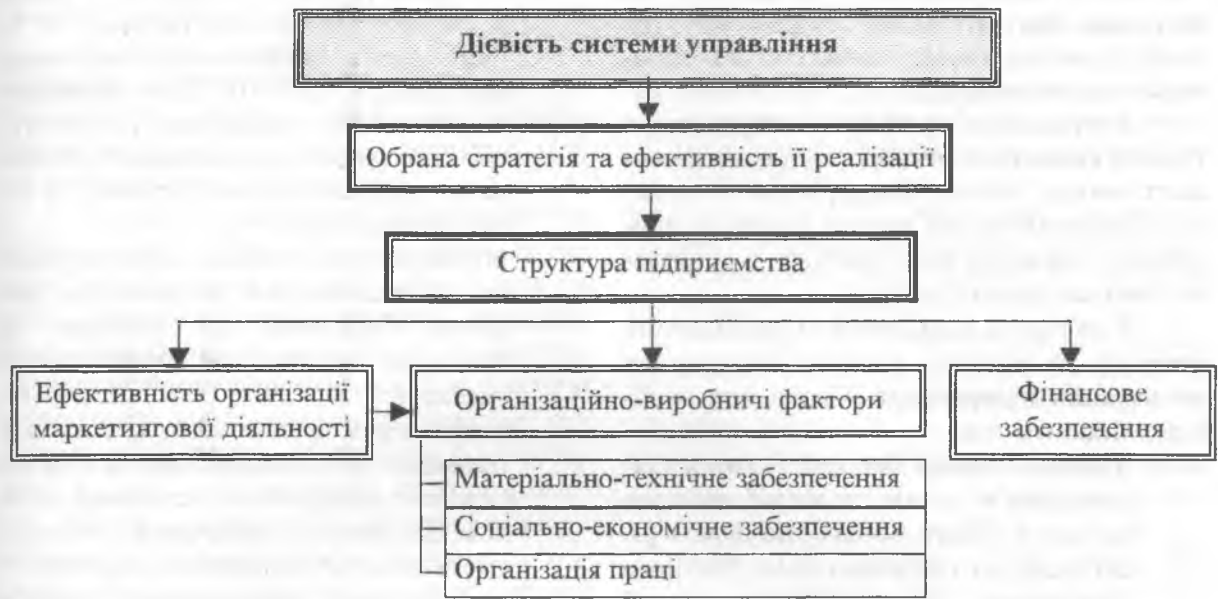

Рис. 4. Внутрішні фактори діяльності підприємства

Визначальним фактором впливу на діяльність підприємства, на нашу думку, є його керівництво. Адже саме воно визначає загальні цілі розвитку підприємства, його ідеологічну поведінку на ринку, обрану стратегію та основні механізми її реалізації в цілому. Тому від якості керівництва залежить ефективність дії всіх інших внутрішніх факторів.

Наступним за значенням внутрішнім фактором є стратегія підприємства, яка визначає набір правил, принципів, засобів та методів, за допомогою яких підприємство досягає визначених цілей. Стратегія та принципи діяльності, в свою чергу, визначають ефективність маркетингової політики, виробничу та фінансову діяльність підприємства. До важливих внутрішніх факторів також слід віднести структуру підприємства, яка визначає організацію системи управління, "оптимальність" розмірів підприємства та можливість диверсифікації виробництва.

Якість маркетингу значною мірою впливає на успішність діяльності підприємства, адже саме даний фактор визначає

збуту, систему ціноутворення, розподіл та комунікаційну політику. Тому маркетинг значною мірою впливає на ефективність виробництва і визначає його структуру.

Серед внутрішніх факторів підприємства важливе місце, поряд з його маркетинговою діяльністю, займає організація виробництва. В свою чергу, організаційно-виробничі фактори залежать від: 1) матеріально-технічного забезпечення, яке визначає виробничі відносини, рівень розвитку техніки та технології; 2) соціально-економічного забезпечення, що пов'язане з рівнем кваліфікації персоналу, умовами та рівнем стимулювання праці; 3) організації праці, що визначає рівень організації виробництва та праці [12].

Визначальне значення в діяльності будь-якого підприємства має також ефективне управління фінансами.

Вітчизняними дослідниками на сьогоднішній день не проведено аналітичної оцінки щодо пріоритетності впливу факторів зовнішнього чи внутрішнього середовища на діяльність підприємства, виникнення кризового стану та банкрутства. Проте в Україні, як і в Росії та більшості країн СНД

вчені погоджуються з тим, що значно більший вплив на діяльність підприємств, їх кризовий стан та можливе банкрутство мають зовнішні фактори. Виняток становлять білоруські дослідники, які вважають причиною неплатоспроможності та банкрутства внутрішні фактори. Вони стверджують, що 80-90 % успіху бізнесу залежить від керівника підприємства [8].

Актуальність проблеми банкрутства в Україні визначається широким поширенням цього явища. Масове банкрутство вітчизняних підприємств пов'язане з багатьма причинами, більшість яких криється в кризовому стані економіки України.

В зв'язку з цим виникла необхідність вивчення особливих причин банкрутства вітчизняних підприємств. Серед них необхідно виділити такі:

- тривалий період функціонування підприємств в умовах планової економіки, яка з самого початку не була зорієнтована на існування конкурентного середовища та задоволення потреб споживачів. Так, частка національного доходу, що спрямовувалася на споживання, в СРСР становила близько 50 %, тоді як в США і Західній Європі після 1975 р. вона ніколи не опускалася нижче 75 % [6];
- розрив економічних зв'язків з колишніми республіками Радянського Союзу, який призвів до втрати українськими підприємствами значної кількості традиційних ринків збуту. До того ж, в Україні тільки 15 % промислового виробництва мало закінчений технологічний цикл виробництва [10];
- велика питома вага в економіці дуже великих, негнучких підприємств із застарілими технологіями та зношеними основними фондами, що зумовило, з одного боку, високий ступінь їх монополізму, а з другого – високу енергетичну ресурсомісткість і значну залежність від транспортної мережі. До кінця 80-х рр. в СРСР частка великих підприємств із чисельністю зайнятих, що перевищувала 1 тис. чоловік, становила 73,3 % проти 26 % у США [6];
- структурні диспропорції та консервативність структури промисловості, що склалися в економіці Радянського Союзу. Так, у 1990 р. частка групи то-

варів “А” становила 72,4 %, групи “Б” – 27,6 %, у розвинутих же країнах Заходу існує їх обернене співвідношення [10];

- високий рівень мілітаризації економіки: після розпаду Радянського Союзу в Україні залишилося близько 30 % підприємств військово-промислового комплексу СРСР [10]. Тому зменшення державного замовлення на продукцію військового призначення призвело до кризового стану більшості з таких підприємств;
- низька вартість робочої сили порівняно з її кваліфікацією та ліквідація трудових збережень, що призвели до зниження купівельної спроможності населення;
- неефективна приватизація, яка на сьогоднішній день використовується як інструмент перерозподілу власності шляхом фіктивного банкрутства підприємств із метою зниження їх вартості;
- незадовільний інвестиційний клімат в Україні;
- криза неплатежів;
- високий рівень податкового навантаження, який виключає можливість навіть простого відтворення основних фондів;
- недосконалість і суперечливість законодавства в галузі господарського права, в тому числі відсутність протягом тривалого періоду часу законодавства про банкрутство, адекватного умовам перехідного періоду.

До причин банкрутства підприємств, обумовлених негативною дією внутрішніх факторів, слід віднести такі: помилки керівництва і фахівців структурних підрозділів в управлінні підприємством; відсутність економічної стратегії та концепції розвитку на майбутнє; високий рівень затрат на виробництво; нестача оборотних коштів для підтримання виробничої діяльності, низька їх оборотність; нездатність ефективно використовувати принципи маркетингу.

Підсумовуючи викладений матеріал, можна зробити такі висновки. Першою закономірністю кризових ситуацій в діяльності підприємств та їх можливого банкрутства є циклічність розвитку економіки, а другою – певний характер життєвого циклу кожного підприємства, на кожному етапі

кого існує небезпека виникнення кризи та банкрутства.

З метою запобігання кризовому стану та банкрутству підприємств важливим є виявлення факторів впливу на його діяльність, визначення передумов виникнення кризового стану та причин банкрутства.

У зв'язку з наявністю в економічній літературі значної кількості трактувань вищеназваних понять нами встановлено взаємозалежність між ними та запропоновано їх визначення.

Фактори середовища функціонування підприємств містять досить великий їх перелік, що зумовлює потребу в його поділі на рівні: зовнішнє макросередовище, зовнішнє мікросередовище та внутрішнє середовище функціонування підприємства. Так, фактори зовнішнього макросередовища доцільно поділити на дві групи: міжнародні та національні, кожна з яких включає десятки факторів. Фактори зовнішнього мікросередовища включають: конкурентів, посередників, постачальників, споживачів, місцеві органи влади, податкові органи, громадські організації тощо.

Незважаючи на наявність в економічній літературі значної кількості класифікацій факторів внутрішнього середовища, вони не враховують їх ступеня впливу та ролі в діяльності підприємства. Тому нами визначено перелік факторів внутрішнього середовища та встановлено взаємозв'язок між ними.

Варто відзначити, що масове банкрутство вітчизняних підприємств зумовлюється особливими причинами, більшість яких криється в кризовому стані економіки України.

У майбутньому дослідженні, для більш глибокого опрацювання даного питання, важливим виявляється наведення порівняльного досвіду застосування процедур банкрутства в країнах СНД.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антикризисное управление: от банкротства к финансовому оздоровлению / Под ред. Г.П. Иванова. – М.: ЮНИТИ, 1995. – 317 с.
2. Антикризисное управление: Учебник / Под ред. Э.М. Короткова. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 432 с.
3. Банкротство: Стратегия и тактика выживания / Г.П. Иванов, В.А. Кашин, А.И. Семянин и др.: Междунар. ин-т рыноч. исслед. Юрид. фирма СП МЛИ. – М., 1992.
4. Белых Л.П., Федотова М.А. Реструктуризация предприятия: Учеб. пособие. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 399 с.
5. Голубев В., Лебенков В., Малашкина И., Мягков Е. и др. Банкротство: проблемы, нормативные акты, методические материалы и комментарии, разбор практики, ответы на вопросы: Сборник. – М.: Начала-Пресс, 1995. – 192 с.
6. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы: Учеб. пособие для студентов вузов. – М.: Логос, 2000. – 304 с.
7. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій. – К., 2000. – 390 с.
8. Манюк Т. Впереди банкротства и глобализация. Подготовку к ним нельзя затягивать // Белорусский рынок. – 2002. – № 10. – С. 4.
9. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. д. филол. н., проф. Н.Ю. Шведовой. – 16-е изд., испр. – М.: Рус. яз., 1984. – 797 с.
10. Основы экономической теории: Учебник / С.В. Мочерный, В.К. Симоненко, В.В. Секретарюк, А.А. Устенко / Под общ. ред. С.В. Мочерного. – К.: О-во "Знання", КОО. – 607 с.
11. Раєвнева О.В., Андреева В.М. та Берест М.М. Формування поведінки неплатоспроможного підприємства // Фінанси України. – 1999. – № 4. – С. 25-32.
12. Родионова Н.В. Антикризисный менеджмент: Учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 223 с.
13. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – 4-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 1632 с.
14. Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой / Под ред. А.П. Градова и Б.И. Кузина. – СПб.: Специальная литература, 1996. – 510 с.
15. Терешенко О.О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2000. – 412 с.
16. Чернявский А.Д. Антикризисное управление: Учеб. пособие. – К.: МАУП, 2000. – 208 с.
17. Шершньова З.Є., Оборська С.В. Стратегічне управління. – К.: КНЕУ, 1999. – 384 с.
18. Шимановська-Діанич Л.М. Концепція антикризового менеджменту // Регіональні перспективи. – 2002. – № 2. – С. 37-39.